

Autorka czyni ustawicznie bardzo ciekawe i potrzebne ekskursy, wyjaśniające kwestie związane z głównym przedmiotem badań i przekazu, jak np. podaje dzieje manicheizmu, omawia w trakcie analiz tekstów Doktora Kościoła jakby „po drodze” różne kierunki filozoficzne, zwraca też uwagę na pewne wyrażenia łacińskie, które charakteryzują Augustyna retora, jak np. na stronie 86, przypis 76: „Łapczywie więc chwyciłem (*avidissime arripui*) w ręce czcigodne Pisma natchnione przez Ducha Świętego, a zwłaszcza teksty Pawła”. Podaje też za Augustynem ciekawostki kulturowe, choćby taką, iż Ambroży nigdy nie czytał na głos, podczas gdy ta metoda czytania na Zachodzie upowszechniła się dopiero w X wieku. Opis ten znajdujący się w *Confessiones* (VI 3) Augustyna „jest pierwszym znanym przykładem w literaturze Zachodu” (s. 66).

Trzeba powiedzieć, że książka p. prof. Agnieszki Kijewskiej składa się z dwóch części. W pierwszej części (ss. 5-216) ukazała dzieciństwo i młodość Augustyna, jego związki z manicheizmem, fazę sceptycyzmu, w kręgu neoplatoników mediolańskich, nawrócenie, chrześcijańskie *otium* i dialogi z Kasycjakum. W tej też części zanalizowała naukę wielkiego Afrykańczyka na temat duszy ludzkiej i pamięci, Boga Stwórcy i Trójcy Świętej oraz Biblii i dzieła stworzonego. Druga część (ss. 233-361), stanowi jakby dopełnienie tego, co wcześniej zostało napisane i obejmuje wybór tekstów Doktora Kościoła na tematy poruszane w części pierwszej. Autorka podała też ważniejsze daty z życia św. Augustyna (ss. 217-218) oraz bibliografię (ss. 219-231), w której zawarła najważniejsze pisma św. Augustyna i literaturę przytaczaną oraz opracowania.

Książka świadczy o wielkiej erudycji Autorki, profesora nauk humanistycznych, historyka filozofii starożytnej i średniowiecznej, która doskonale znając język łaciński, niejednokrotnie przeprowadza dobrą krytyczną analizę tekstu. Autorka traktuje każdy tekst oddzielnie i odczytuje go w kontekście różnych dzieł św. Augustyna. Praca prof. Agnieszki Kijewskiej ma charakter analityczny, ale w sumie Autorka daje dobrą syntezę życia i myśli wielkiego Doktora Kościoła. Komunikatywny język książki sprawia, że czyta się ją przyjemnie jako ciekawą lekturę. Augustyńskie zaś przesłanie zdecydowanie przekracza obszar afrykański, w którym żył. Kieruje on swoje orędzie do człowieka krytycznego, ale szczerze szukającego, do człowieka wierzącego i każdego czasu.

Ks. Augustyn Eckmann – Lublin, KUL

EWANGELIA JUDASZA, wstęp, tłumaczenie z koptyjskiego i komentarz
Wincenty MYSZOR, Katowice 2006, Księgarnia św. Jacka, ss. 96.

1 lipca 2004 r. podczas VIII Międzynarodowego Kongresu Koptologicznego w Paryżu R. Kasser oficjalnie ogłosił odkrycie tzw. „kodeksu Tchacos” (od nazwiska ostatniej właścicielki Friedy Nussberger-Tchacos), zawierającego

koptyjskie przekłady zaginionych greckich utworów gnostyckich. Z czterech utworów, znajdujących się w kodeksie, trzy najprawdopodobniej znane już są z „korpusu” z Nag Hammadi. Są to: *List Piotra do Filipa* (= NHC VIII 2), *Jakub* (odpowiada być może *Apokalipsie Jakuba*, NHC V 3) i *Allogenes* (= NHC XI 4). Natomiast przełożona w dialekcie saidzkim języka koptyjskiego *Ewangelia Judasza* (tytuł tego utworu: ΠΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΝΙΟΥΔΑΣ, znajduje się w kolofonie), umieszczona w kodeksie jako trzeci utwór, znana była do tej pory jedynie z krótkich wzmianek apologetów chrześcijańskich: Ireneusza, Epifaniumusa i Teodoreta. Pismo to, jeszcze przed oficjalnym ogłoszeniem jego odkrycia, wzbudzało ogromne zainteresowanie przedstawicieli różnych środowisk, w tym historyków starożytnego Kościoła oraz badaczy gnostycyzmu: tradycja patrystyczna tekst ten przypisała bowiem jednej z sekt gnostyckich – kainitom, co pozwoliło określić czas jego powstania na ok. 150 rok. 7 kwietnia 2006 roku koptyjska wersja tekstu *Ewangelii Judasza* została opublikowana w wersji oryginalnej (jej wydawcami są: R. Kasser, M. Meyer, G. Wurst i F. Gaudard) i w przekładzie angielskim na stronie wydawnictwa National Geographic, które wykupiło prawa do publikacji. Wkrótce po nich ukazały się książkowe wydania tekstu *Ewangelii*, zaś w roku 2007 została wydana krytyczna edycja wszystkich tekstów z kodeksu w wersji oryginalnej oraz w przekładach: *‘The Gospel of Judas’: together with the ‘Letter of Peter to Philip’, ‘James’, and a ‘Book of Allogenes’ from Codex Tchacos*, copt. text ed. by R. Kasser and G. Wurst; introduction, translation, and notes by R. Kasser, M. Meyer, G. Wurst, and F. Gaudard, Washington 2007.

Na podstawie przekładu angielskiego dokonano tłumaczenia polskiego, które jako dodatek do „Gazety Wyborczej” (jako wydanie specjalne nr 16/677) ukazało się już 18 kwietnia 2006 r. – w przeddzień świąt Wielkanocnych; tekst zaopatrzone komentarzami J. Turnaua, W. Hryniewicza i Z. Mikołejki. Wczesną jesienią tegoż roku w Księgarni św. Jacka ukazał się drugi przekład, który jest zarazem pierwszą polską translacją z języka koptyjskiego. Jego autorem jest wybitny patrolog, badacz gnostycyzmu oraz tłumacz tekstów gnostyckich: ks. prof. Wincenty Myszor (Uniwersytet Śląski w Katowicach; Wydział Teologiczny). Warto przypomnieć, iż pierwsze swoje przekłady z języka koptyjskiego publikował już w 1972 roku. Były to dwa pisma gnostyckie: *Apokalipsa Pawła* (STV 10:1972, z. 1, 163-170) oraz *Ewangelia wg Tomasza* (SSHT 5:1972, 19-42 – przekład przy współpracy A. Szczudłowskiej). W. Myszor przedstawił swoje tłumaczenie *Ewangelii* już 9 maja 2006 r. w Internecie na stronie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego. Natomiast wersja książkowa, którą tutaj omawiamy, ukazała się jako trzecia z kolei pozycja w ramach serii „Studia Antiquitatis Christianae. Series Nova”, wydawanej przez Wydział Teologiczny UŚ (od 2005 roku).

Tłumacz poprzedził przekład obszernym „Wstępem” (ss. 9-36), który podzielił na 9 paragrafów. W dwóch pierwszych („Odnalezienie rękopisu i udo-

stępnienie” – ss. 9-12 oraz „Kodeks Tchacos” – ss. 13-14) omówił dzieje kodeksu od odkrycia oraz opisał go. Przedstawiając jego dzieje (czytelnicy polscy mogli zapoznać się z tą historią w artykule A. Cockburna, *Ewangelia według Judasza*, „National Geographic” 2006, nr 5, 2-19 oraz w przełożonej na język polski książce J. M. Robinsona, *Tajemnica Judasza: historia niezrozumianego ucznia i jego zaginionej ewangelii*, Warszawa 2006, s.139-237), oparł się głównie na relacjach R. Kassera (*Das Evangelium des Judas aus dem Codex Tchacos*, 47-72), H. Krosneya (*Das verschollene Evangelium. Die Abenteuerliche Entdeckung und Entschlüsselung des Evangeliums des Judas Iskarioth*, Wiesbaden 2006) i J.M. Robinsona (*Abgesandte aus dem Reich des Lichts. Über das Evangelium des Judas und die Umstände seiner Publikation*, „Neuer Zürcher Zeitung” z 13 kwietnia 2006). W oparciu o te źródła podał dane dotyczące m.in. cech fizycznych kodeksu Tchacos i czasu jego powstania, określanego na 2. poł. III wieku oraz zawartości.

Kolejnych siedem paragrafów polski uczoney poświęcił już samej *Ewangelii*. W dwóch pierwszych omówił budowę literacką utworu („Forma literacka «Ewangelii Judasza»”, ss. 14-15) oraz jej apokryficzny charakter („Apokryficzne aspekty «Ewangelii Judasza»”, ss. 16-17). Charakteryzując formę literacką, W. Myszor powołał się na swoją wcześniejszą publikację: *Biblioteka z Nag Hammadi: formy literackie* (VoxP 18:1998, t. 34-35, 321-334). W nawiązaniu do ustaleń tam zawartych stwierdził, iż jest to dialog objawiający, tzn. służący religii objawienia (*Biblioteka z Nag Hammadi*, s. 327) z elementami stylu apokaliptycznego i polemicznego (forma często spotykana w utworach gnostyckich z Nag Hammadi, np. w *Dialogu Zbawcy*), który Jezus prowadzi z uczniami. Według W. Myszora nie można jednoznacznie określić czasu dialogu: najprawdopodobniej jest on prowadzony przed Paschą (zob. *Ewangelia Judasza* 31, 1-4 i 58, 24-25), ale niektóre wątki mogą wskazywać, iż przedstawia on objawienie Jezusa zmartwychwstałego (zob. *Ewangelia Judasza* 34, 1-2). Autor „Wstępu” z kwestiami literackimi powiązał problem „autorstwa” tekstu. Za rzecz oczywistą uznał, iż nie był nim wskazany w kolofonie Judasz (58, 27-28), co przesądza o apokryficznym charakterze pisma. W tym kontekście postawił zatem pytanie: „jakim autorytetem mógł cieszyć się Judasz Iskariota wśród gnostyków, że przypisano mu *Ewangelię*?” (s. 17).

Odpowiedź na nie dają trzy kolejne paragrafy, przynoszące też charakterystykę samej postaci: „Judasz – trzynasty uczeń” (ss. 17-19), „Judasz w tekstach z Nag Hammadi” (ss. 19-20) i „Judasz według «Ewangelii Judasza»” (ss. 20-21). W. Myszor stwierdził, iż zainteresowanie postacią Judasza wśród gnostyków potwierdzają wypowiedzi polemistów ortodoksyjnych: Pseudo-Tertuliana, Euzebiusza i Teodoretę. Uznał nawet, iż mogą one sugerować istnienie w niektórych sektach kultu Judasza, którego źródłem – jak podał za Pseudo-Tertulianem (*Adversus omnes haereses* 2) – była wdzięczność dla apostoła za przyspieszenie zbawienia. Istnienia kultu Judasza nie potwierdza wprost relacja

Ireneusza (*Adversus haereses* II 20, 2 – 21, 2), która zwraca jednak uwagę na wyjątkowość tej postaci w teologii gnostyckiej. Wynika z niej, iż Judasz „miał symbolizować dramat w świecie duchowym” (s. 17), polegający na upadku ducha (jako 12. eonu). W tym kontekście Autor przedstawił ideę „trzynastego ucznia”, którą potwierdzają następujące wypowiedzi *Ewangelii*: 36, 1-4; 44, 20-21; 46, 19-22. Rozwiniął ją następująco: „Judasz symbolizował upadek z doskonałej liczby 12 eonów oraz nawrócenie i powrót jako eon 13, czyli trzynasty duch, który wrócił do swojego stanu pierwotnego” (s. 18). W. Myszor zwrócił uwagę, iż postać Judasza nie pojawia się w tekstach gnostyckich znanych do tej pory; wyjątek stanowi *Myśl naszej wielkiej mocy* (NHC VI 4), gdzie wspomniano jedynie tego, który wydał Jezusa. Tak więc *Ewangelia Judasza* – jak zauważył dalej – byłaby jedynym znanym utworem gnostyckim, w którym Judasz został wyróżniony i to w różnych aspektach: jako domniemany autor, członek wybranego pokolenia, wreszcie trzynasty apostoł obdarzony gnozą. Jednak – jego zdaniem – *Ewangelia* „nie potwierdza wprost kultu Judasza” (s. 21).

Na szczególną uwagę zasługują dwa ostatnie paragrafy wstępu: „Gnostycki system teologii «Ewangelii Judasza»” (ss. 21-36) oraz „«Ewangelia Judasza» i chrześcijaństwo kościelne” (ss. 31-36), w których omówione zostały teologiczne poglądy autora *Ewangelii*. W. Myszor, wbrew dotychczasowej opinii, uznającej – zgodnie z patrystycznym przekazem – autorstwo kainitów (m.in. B. Ehrmann, J. M. Robinson, M. Starowieyski), stwierdził, iż prezentowany w utworze system zgodny jest z nauką setian (opinię tę podziela jeden z wydawców tekstu – G. Wurst), którym przypisuje się m.in. takie pisma jak: *Apokryf Jana*, *Ewangelia Egipcjan*, *Melchizedek*. W nawiązaniu do *Apokryfu Jana* (system teologiczny tego utworu W. Myszor omówił w: *Apokryf Jana: NHC II I*, wstęp, tłumaczenie z koptyjskiego W. Myszor, SSHT 35:2002, z. 1, 75-76) Autor wykazał obecność w *Ewangelii Judasza* podstawowych elementów, tworzących treść teologii setiańskiej. Są to: boska triada, czyli Ojciec – „wielki niewidzialny duch” (47, 5-9), Matka – Barbelo (35, 15-21) i Syn – Autogenes (47, 17-20), ponadto aniołowie pomocniczy (47, 17-20), identyfikowani z oświecicielami z *Apokryfu Jana* (por. s. 27), Adamas, czyli pierwszy człowiek (48, 21-23) oraz święte i niezniszczalne pokolenie Seta (36, 17; 44, 12; 47, 1; 49, 5-6), do którego przynależy Judasz; jak wykazał W. Myszor, pojęcie „pokolenia Seta” (ΤΓΕΝΕΑ ΝΕΤΩ) w soteriologii setiańskiej pełni rolę fundamentalną (co odzwierciedla język *Ewangelii*, w której termin ΓΕΝΕΑ został użyty 32 razy). Na koniec nasz Tłumacz zwrócił uwagę na przeprowadzoną przez autora *Ewangelii* krytykę niektórych „zagadnień pojawiających się w pierwotnym Kościele” (s. 31), zwłaszcza na krytykę ofiary eucharystycznej. Według W. Myszora przedstawiona w utworze koncepcja ofiary zbliżona jest do tej jaką prezentuje autor *Melchizedeka* (por. Wstęp, przekład z koptyjskiego W. Myszor, STV 24:1986, z. 1, 197-203).

W. Myszor opublikował tłumaczenie *Ewangelii Judasza* w dwóch wersjach: paleograficznej („Przekład” A, ss. 37-52) i literackiej („Przekład” B, ss. 53-63). W przekładzie paleograficznym *Ewangelii* wyróżnił wszystkie słowa pochodzenia greckiego oraz zaznaczył w przypisach własną lekturę niektórych niekompletnych wersów, których nie zrekonstruowali wydawcy (znajdujemy 12 takich przypadków). Są to: wers 34, 12-13 „[...]ΠΕ ΠΩΗΡΕ ΗΠΕΝΝΟΥ/ΤΕ (wg wyd. R. Kassera [et al.]) przez Tłumacza odczytany jako ΠΗΤΑΥ[ΤΑΥΟΦ] ΠΕ ΠΩΗΡΕ ΗΠΕΝΝΟΥΤΕ: „[jesteś posłanym] Synem naszego Boga” (s. 38, przyp. 1), wers 34, 26 ΑΥΩ Ν[ΕΦ....] odczytany jako ΑΥΩ Ν[ΕΦΑΓΓΕΛΟΣ]: „i [jego aniołowie]” (ss. 38, przyp. 2; W. Myszor podał też drugi wariant: ΑΥΩ Ν[ΕΦΑΡΧΩΝ]: „i [jego archonci]”, tamże), wers 37, 10 ΗΤΑΦΩΠΕ [...]C [...]ΤΓΕ/ΗΕΛ odczytany jako Η/ΤΑΦΩΠΕ Ζ[ΗΠΚΟΣΜΟ]C [ΧΕ ΤΓΕ/ΗΕΛ]: „powstał w świecie, a pokolenia” (s. 40, przyp. 3), wers 39, 13 ΗΠΑΡΑΝ ΕΠΕΕΙ.Ι ΗΝΓΕΝΕΛ odczytany jako ΗΠΑΡΑΝ ΕΠΕΕΙ[ΕΙΗ]Ι ΗΝΓΕΝΕΛ: „moje imię na tym domu pokoleń” (s. 41, przyp. 4), wers 43, 3/4 [.....]Ι/ΡΟΣ ΗΠΕΕΙΛΙΩΝ odczytany jako [ΠΡΟΣΚΑ]Ι/ΡΟΣ ΗΠΕΕΙΛΙΩΝ: „przemijającego eonu” (s. 43, przyp. 7), wers 45, 10 []ΦΕ [...]Ε ΧΕ odczytany jako [ΚΑΤΑ ΠΕΚΟΨ]ΦΕ [...]Ε ΧΕ („według twojej woli”, s. 44, przyp. 9), wers 46,2 ΗΝΣ[Ι]ΟΥ ΑΥ[Ω]ΤΗΝΟΟΥC odczytany jako ΗΝΣ[Ι]ΟΥ ΑΥ[Ω ΗΤΑΥ]ΤΗΝΟΟΥC: „gwiazd i [tym, który został posłany]” (s. 45, przyp.10), wers 48, 3 [.....]ΟC odczytany jako [.....ΑΓΓΕΛ]ΟC (s. 46, przyp. 11), wiersze 54, 2 []ΟΥΟΙΝ, 54,3 []. [.]ΟC, 54, 4 []Ε...ΕΧ[...] ΕΚΩΤΕ i 54, 5/6 [].ΠΗΛΑ ΝΖΗΤΤΗΥΤΗ/[]Τ ΗΤΡΕΦΟΥΩΖ ΖΗ ΤΕΕΙ odczytane jako [.....ΕΤΘΗ- ΠΕ Η]ΟΥΟΙΝ („[...]obłok] światłości”, s. 50, przyp. 16), [...ΗΑΓΓΕΛ]ΟC („...aniołowie” tamże, przyp. 17), []Ε...ΕΧ [ΦΟΥ] ΕΚΩΤΕ („[...]nad [nimi], aby się nawrócili”, tamże, przyp. 18), [ΕΠΑΖΟΥ]Ε ΠΗΛΑ ΝΖΗΤΤΗΥΤΗ[ΗΤΑΤΕ]Τ ΗΤΡΕΦΟΥΩΖ ΖΗ ΤΕΕΙ („[się] ku duchowi, który w was jest/ a sprawicie, że przebywa w tym”, tamże, przyp. 19). Ponadto abrewiację (?) w wierszu 51,1 ΗΧ W. Myszor odczytał jako ΗΛΗΛΗΘ – Eleleth, imię czwarteo oświeciciela (por. s. 48, przyp. 13), zaś brakujące wyrażenia w wierszach 55, 14-15 (jest ΑΦΩ/ΦΩ) zaproponował czytać według wersu 34,4, tłumacząc: „Dlaczego śmiejesz się ze mnie”.

W przekładzie literackim Tłumacz wprowadził drobne korekty stylistyczne oraz podzielił tekst (zgodnie z tematami wiodącymi w poszczególnych fragmentach) na dziesięć części, co znacznie ułatwia lekturę. Nadał im następujące tytuły: „Działalność Jezusa na ziemi (33, 6-21, s.53), „Rozmowa Jezusa z uczniami” (33, 22-35, 14, ss. 53-54), „Rozmowa Jezusa z Judaszem” (35, 14-36, 10, ss. 54-55), [2.] „Rozmowa Jezusa z uczniami” (36, 11 – 37, 20, s. 55), „Wizja uczniów” (37, 20-43, 11, ss. 55-57), [2.] „Rozmowa Jezusa z Judaszem” (43, 11 – 44, 14, s. 57), „Wizja Judasza” (44, 15 – 47, 1, s. 58), „Mowa Jezusa” (47, 1 – 53, 7, ss. 58-61), [3.] „Rozmowa Jezusa z Judaszem” (53, 8 – 58, 2, ss. 61-63), „Epilog” (58, 9-28, s. 63). Przekład ten opatrzył komentarzami w przypisach, gdzie wskazał m.in. na teksty paralelne w Nowym Testamencie oraz w innych tekstach gnostyckich i w literaturze herezjologicznej.

Do tekstu *Ewangelii Judasza* W. Myszor dołączył trzy fragmenty z pism herezjologicznych w wersji łacińsko-polskiej (ss. 64-87), w których znajdują się odniesienia do *Ewangelii Judasza* (Ireneusz *Adversus haereses* I 29-31 i II 20, 2 i 4-5 i Pseudo-Tertulian *Adversus omnes haereses* 2, 5-9) oraz podstawową bibliografię (ss. 88-90). Całość opatrzył trzema rodzajami indeksów: rzeczowym, cytowanych źródeł i cytowanych autorów nowożytnych.

Podkreślić należy, iż przekład krytycznego wydania *Ewangelii Judasza* przez W. Myszora jest jednym z pierwszych na świecie. Polski uczoney przedstawił we „Wstępie” oryginalną charakterystykę teologicznego systemu utworu, popartą wieloletnimi badaniami nad tekstami gnostyckimi, w tym setiańskimi (których większość przetłumaczył). Niezwykle cenne dla dalszych badań nad *Ewangelią Judasza* są dokonane przez niego rekonstrukcje tekstu. W publikacji znajduje się bardzo mało błędów redakcyjnych. Należą do nich m.in. nieliczne literówki, np. w wyrażeniu $\pi\omega\eta\rho\epsilon \bar{\mu}\pi\pi\epsilon\nu\nu\omicron\upsilon\tau\epsilon$ („syn naszego Boga”) jest $\pi\omega\eta\rho\epsilon \bar{\mu}\pi\pi\omicron\upsilon\tau\epsilon$ (s. 38, przyp. 1), w słowie $\theta\upsilon\sigma\iota\alpha\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$ jest $\theta\psi\upsilon\sigma\iota\alpha\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$ (s. 42). Ponadto w wersji „B” część dziewiątą oznaczono numerem 10 (s. 61), a dziesiątą numerem 11 (s. 63). Szkoda jedynie, że tekst *Ewangelii Judasza* nie mógł być wydany w wersji dwujęzycznej: koptyjskiej i polskiej.

Anna Z. Zmorzanka – Lublin, KUL

James M. ROBINSON, *Tajemnica Judasza: historia niezrozumianego ucznia i jego zaginionej ewangelii*, tłum. Jakub Ślawik, Warszawa 2006, Nadir Media Lazar, ss. 248.

Odnalezienie w latach osiemdziesiątych XX w. zaginionej gnostyckiej *Ewangelii Judasza* (ed. R. Kasser [et al.], Washington 2006) jeszcze przed oficjalnym wydaniem jej tekstu, przyczyniło się do renesansu badań nad postacią Judasza oraz do spekulacji na temat przypisywanego mu pisma. Do tego nurtu zaliczyć można książkę Jamesa M. Robinsona, która ukazała się tuż przed publikacją tej ewangelii: *The secret of Judas: the story of the misunderstood disciple and his lost Gospel* (New York – San Francisco 2006). Zamiarem autora, emerytowanego profesora Uniwersytetu w Claremont (Claremont Graduate University) i założyciela Instytutu Badań nad Antykiem i Chryścijaństwem (Institute for Antiquity and Christianity), znanego badacza gnostycyzmu oraz cenionego wydawcy tekstów gnostyckich z Nag Hammadi (m.in. *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden 1977; wyd. 4th ed. 1996), było – jak sam pisze – przedstawienie szerszemu odbiorcy (co zakłada formę popularną) kontrowersji, jakie pojawiły się wokół postaci Judasza. W Stanach Zjednoczonych książka otrzymała skrajne oceny: od bardzo pozytywnych do zdecydowanie negatywnych (recenzje dostępne na stronie: www.amazon.com,